

Molnár Márton

Katolikus és protestáns irodalomszemlélet az 1920–1930-as években

Keresztény irodalmi műhelyek és reformtörekvések

A két világháború között Magyarországon mély társadalmi, politikai és kulturális átalakulás zajlott le. Az elveszített első világháború, a Trianonban megkötött békeszerződés következményei, a gazdasági világválság, a félf feudális berendezkedés és a társadalmi-politikai ellentétek mind-mind hozzájárultak az ország megosztottságához, valamint az általános válsághangulathoz.

Az 1920-as évek az irodalmi közélet megosztottságát, az eltérő szellemiségű táborok konfrontációját hozták magukkal. Az irodalmi folyóiratok, társaságok, műhelyek és a mögöttük álló kulturális felfogások között mély szakadék húzódott meg, holott a megoldásra váró problémák éppen az ellenkezőjét követelték volna. A kettészakadt irodalom csupán reprezentálta az „egy ország – két társadalom” fenntarthatatlan állapotát.

Mindezek ellenére az 1920-30-as évek a magyar irodalom egyik virágkorát jelentették.¹ Az eltérő irodalomszemléletet képviselő irányzatok közül az irodalomtörténetírás meglehetősen alaposan dolgozta fel a *Nyugat* jelentőségét, az avantgárd történetét és a nemzeti-konzervatív oldal kultúrszemléletét, azonban a keresztény szellemiségű folyóiratok és társaságok még nem érték el az őket megillető figyelmet.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, miben állt az a reformkísérlet, amely a keresztény egyházakat belülről átalakította, és miként jelent meg ez az irodalmi szemlélet- és felfogásmód megváltozásában az 1920-30-as évek folyamán. Végül meny nyiben járult hozzá az irodalmi gondolkodásmód megváltozásához, magához az említett virágkorhoz.

Az önvizsgálat

Az első világegyet követő évtizedek a magyar társadalom számára komoly kihívást jelentettek mind gazdasági, mind politikai értelemben. Az elveszített háború és az azt követő gazdasági világválság következtében teljesen új megoldásokra és elgondolásokra volt szükség, de a sokk miatt inkább a kiüttlanság és tehetetlenség uralkodott el. A megosztottság, amely a társadalom feudális jellegű berendezkedéséből adódott, a kulturális élet minden területén jelentkezett. Az irodalmi életben a megoldási javaslatok, a helyzetértékelés, a célok és eszmények mind-mind választóvonalat húztak a táborok közé.

A katolikus és református egyházakon belül sem volt egység, komoly ellentét húzódott a klérus és a reformot szorgalmazó értelmiség között, amely megmutatkozott a sajtótermékek elfogadottságában, támogatottságában is. Az egyes csoportok politikai-ideológiai különbsége képeződött le kultúrpolitikai, olykor konkrét irodalomszemléleti ellentétekre.

A kiindulópont azonban sok tekintetben azonos: az önvizsgálatot el kell végezni!

A *mai világ képe*²című összefoglalás első kötetében Kornis Gyula a következőképpen fogalmazott: „A világháború következtében a kultúra egyes ágazataiban előtörő szellemi ellentétekből és átalakulásokból, a hagyományos értékfelfogás megingása nyomán támadt belső feszültségből önként fölfakadt annak szüksége, hogy az ellentétek tudatos vizsgálat, elvi tisztázás tárgyai legyenek. A kor kultúrája ilyen korban fokozott mértékben ébred öneszméltre, hamarabb akar öntudatossá válni, mint nyugodtabb, kevésbé zaklatott lelkű korokban.”³ A tehetetlenség és a szellemi válság tudata csak fokozta a pesszimizmust és az irracionális eszmék előretörését. „Azt várhattuk volna a világháború után, hogy az élet problémája sohasem fog állni tudatosabban és oly nagyméretű kiterjedésben az emberiség előtt, mint a béke *confessio magna*-ja után. Azt várhattuk volna, hogy a legerősebb vágy fog támadni az emberiségben arra, hogy az élet sokrétű zavarába egységet, koncentrációt, új életszintézist, tájékozódási elvet vigyen bele, hogy az újra való elrendeződésnek oly célját keresse, amely az élet szélességére és mélységére vonatkozik s kiterjed az egyénre és a közösségre, a tudományra, művészetre és erkölcsre. Mindebből vajmi kevés valósult meg: a kor szellemének ziláltsága csak egyre fokozódik. Mindenki érzi, hogy ezt a világot s elsősorban mimagunkat át kell formálni és megújítani.”⁴ – írta Kornis.

Az átformálás, a megújítás célja, hogy a kereszténység hagyományát, az általános erkölcsi normát és érték tudatot miként lehet összeegyeztetni az új kor kihívásaival. A katolikus és protestáns reformnemzedék és az ún. politikai katolicizmus között ebben áll a döntő különbség.

Kornis Gyula, aki 1927 és 1931 között a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkáraként működött, 1929-es tanulmányában összefoglalta a „nemzeti megújulás” feltételeit, amelyek a kultúrát és azon belül az irodalmat is érintik. „A nemzet céltudatos újjáépítése csak úgy lehetséges, hogy az új magyar szellem, amely a nemzet legjobbjainak lelke mélyén lappangva él, az öntudat világosságára pattan s szilárd célkitűzéssel közös munkában gyakorlatilag is hatékonyvá válik. A társadalomkutatók ma már az egy nemzethez való tartozásnak szubjektív ismertetőjelét tartják fontosnak: az valamely nemzet tagja, aki magát hozzátartozónak érzi. Ez az érzés pedig elsősorban a sajátos szellemi, kulturális javak közösségére vonatkozik, amelynek alapja a közös történeti hagyomány s a közös történeti sors.”⁵ A fennálló feudális jellegű társadalmi berendezkedés s a belőle fakadó szemlélet akadály a megújulásnak. „A régebbi cifranomorúsággal, a <fenn az ernyő, nincsen kas> könnyelműségével végre szakítanunk kell. A tékozló, mulató magyar múlt örökségeként még mindig túlságosan igényteljes az életmódunk, túlsok a dínomdánom, a sírválgadás hejehujája. Trianoni országunk egy birtokát veszített földesúr, aki még mindig ragaszkodik az úrhatnomság külső feltételeihez. Kopott díszmagyarságunktól nem tudunk megválni; a hozzá való ájtatos ragaszkodás komikumná fordul: életszínvonalunkat nem tudjuk összhangba hozni vagyoni állapotunkkal.”⁶

A keresztény irodalomszemlélet alapelveiről szólva Kornis megállapítja, hogy irodalmunk a századfordulón kettészakadt, nincsen sajátos nemzeti karaktere, és elveszítette azt az értékorientáló szerepét, amelyre a legnagyobb szükség volna. Az irodalomnak szolgálnia kell a megújulást, az abszolút értékekbe vetett hitet: a jóságba, igazságba, a szépségbe és a legfőbb abszolút értékbe, Istenbe.

Keresztény irodalmi reformtörekvések kiváltó okai

A húszas, harmincas évek irodalmi reformtörekvései közül a katolikus és protestáns értelmiség által elindított megújulást csak az utóbbi évtizedben kezdték méltatni. A fennálló politikai berendezkedés, amelyet időről-időre „keresztény” jelzővel is illettek, nem segítette sem akkor, sem később az elfogulatlan értékelést. Holott a fellépő reformnemzedék „hamar felismerte azt, hogy a hivatalos keresztény-nemzeti politika nem tudja megoldani az ország előtt álló feladatokat, s ezért a mindinkább kiteljesedő társadalmi, politikai és kulturális reformtörekvések körében kívánta érvényesíteni a kereszténység sohasem korhoz és politikai kurzushoz kötött értékeit.”⁷

Kétségtelen, hogy nem könnyű feladat elkülöníteni az egyes csoportok közötti határvonalakat, meghatározni a reform kiváltó okait, és értékelni az eredményeket, de ez a kritika-történeti munka részben már megszületett, ami a népi mozgalmat, a polgári radikalizmust vagy a konzervatív irodalomszemléletet illeti. A katolikus és a protestáns értelmiség között sem lehet elmosni a különbséget, sem az egyes lapok szellemisége, sem az egyház befolyása, sem a területi különbségek miatt. Döntően az Erdélyben megjelent református orgánumok voltak a megújulás részvevői.

A keresztény reformtörekvések kialakulásában négy okot különböztethetünk meg, amelyek közül kettő irodalmi természetű, a másik kettő pedig társadalmi.

1. *Keresztényszociális társadalmi reform*: a fennálló félféudális társadalmi berendezkedéssel való szakítás. Átható kritika és megújító szándék, az egyházak belső átalakítását is megcélozva. Az ún. politikai katolicizmussal és a kurzussal való konfrontáció. Elsősorban a katolikus egyházon belüli szociális reformgondolatok hatására, amelyek a XIII. Leó által 1891. május 15-én kiadott: *Rerum Novarum* és a XI. Pius által 1931. május 15-én kiadott: *Quadragesimo Anno* kezdetű enciklikákra nyúlnak vissza. Ezek a protestáns egyházak szociális tanítására is nagy hatást gyakoroltak.

2. *Nemzet és kultúra fogalmának pozitív meghatározása*: kifejezett elhatárolódás mindenemű faji, biologicista felfogástól, politikai, ideológiai és kulturális értelemben egyaránt.

3. *Francia, angol, német neokatolikus irodalom és filozófia*: Elsősorban a francia neokatolikus irodalom hatására megy végbe a szemléletváltás, de később az angol és a német hatás is érvényesül. Fontos tényező a filozófiában a neotomizmus (Jacques Maritain), az újskolasztika (Joseph Maréchal), a perszonalizmus (Emmanuel Mounier, Gabriel Marcel, Maurice Blondel). A protestáns és katolikus teológiai megújulás.

4. *A Nyugat c. folyóirat hatása*: a korabeli irodalmi irányzatok közül elsősorban a nyugatosok voltak hatással mind az első, mind a második reformnemzedékre. Különösen érdekes Ady Endre és Babits Mihály keresztény recepciója. A hatás természetesen a vitákat is jelenti.

A húszas, harmincas évek általános szellemi reformtörekvései között a katolikus és protestáns lapok, műhelyek, társaságok és az egyes szerzők megítélésében a folyamatoságot is figyelembe kell venni. Fokozatos és néha kudarcoktól sem volt mentes az a folyamat, amelynek nyomán a harmincas évek második felére egymással is konkuráló irodalmi folyóiratok, könyvkiadók és társaságok egész sora jött létre. Az a négy ok, amelyeket a fentiekben vázoltam, egy kulturális szemlélet- és magatartásmódot, a keresztény hagyomány értékeinek megóvását tette lehetővé, egy olyan korban, amely sajnos időnként mindezzel vissza is élt.

Keresztényszociális társadalmi reform

A társadalmi berendezkedés bírálatából fakadó keresztény reformtörekvések háttéréről a Rómában megjelent *Félbe maradt reformkor*⁸ című tanulmánygyűjtemény ad átfogó képet. Elsősorban az 1930-as évektől kibontakozó katolikus társadalmi mozgalmakat mutatja be, de utal a református testvérmozgalmakra is.

A katolicizmus szociálteológiája a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo Anno* körlevelek tanításának következtében fokozatosan alkalmazkodott a megváltozott feltételekhez. A gyakorlati programokhoz a szellemi háttérrel Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor munkássága adta. A hiteles kereszténydemokrata program célkitűzései folyamatosan megjelentek a *Fiatal Magyarország*, a *Jelenkor*, a *Korunk Szava*, az *Új Kor*, a *Vigília*, az *Új Élet*, a *Magyar Kultúra* című lapokban. „A folyóiratok keresztény humánus és szociális progressziót képviselő, a proházkai örökség ébrentartására törekvő munkatársai között olyan írókat és publicistákat, keresztény gondolkodókat találunk, mint Aradi Zsolt, Balla Borisz írók, továbbá Brandenstein Béla filozófus, Ijjas Antal, Katona Jenő írók, Mécs László költő, Nyisztor Zoltán és Oláh György publicisták, Possonyi László; a tudós teológus Schütz Antal és a nagy ifjúságpedagógus és irodalmár Sík Sándor; a mecénás Széchényi György. A sor folytatható Almásy József, Apor Vilmos, Barankovics István, Eckhardt Sándor, Mihelics Vid, Szekfű Gyula és még sok közíró, az irodalmi és tudományos életben jelentős szerepet betöltő, a keresztény humanizmus irányában elkötelezett személy nevével.”⁹

A katolikus reform megvalósítására létrejött társadalmi és egyházi intézmények tárgyalására most nem térek ki, csupán utalok az ún. *Prohászka-körökre*, amelyek – főként a felvidéki területeken – az irodalomban is komoly szerepet játszottak.

A reformgondolatokat nem támogatta a püspöki kar, hiszen olyan kezdeményezéseket tartalmazott, amelyek a rendi, feudális kiváltságokat megszüntették volna. A tehetetlenség és az egyházi vezetés hibái miatt komoly feszültség alakult ki, amit azonban eltussolni már nem volt mód.

Almásy József *A magyar katolikus politika alapjai* című tanulmányában így ír: „A tradicionálisan keresztény, bár liberális és protestáns színezésű, forradalom utáni hivatalos nacionalizmus éppúgy nem tudta a szociális fejlődést lendületesebbé és eredményesebbé tenni, mint a keresztény-szocializmus. Ma félok, hogy a szociális reformot megint nem a keresztény Isten-eszmét kifejező szentistváni állameszme, hanem megint a reakció szülte forradalom hozza. Még az is súlyosabbá teheti a helyzetet, hogy most nem a keresztény világnézettel egyeztethető, szelídebb alakjában érkezik hozzánk a korszellem, mint a humanizmusban, hanem a totálisban.”¹⁰ A katolikus reformkörök és intézményeik részben a „totális” ellen léptek fel.

Protestáns oldalon Makkai Sándor és Tavaszy Sándor munkásságán kívül a Soli Deo Gloria Szövetség memorandumára kell felhívni a figyelmet. Az 1934-ben Balatonszárszón megtartott konferencián Fülep Lajos előterjesztést fogalmazott meg a Magyar Református Egyház püspökeinek. „Az alábbiakban tisztelettel előterjesztjük azon reformjavaslatokat, amelyekben vizsgálataink és meditációink eredményeképpen nemzetünk s egy új Magyarország megteremtésének munkatervét látjuk. [...] 1) *telepítés*: kiháló gyülekezetek, falvak, vidékek benépesítésére egyfelől, a rettenetes nyomorban vergődő, összezsúfolt földműves proletáriátusnak hazát- adásul másfelől; 2) *radikális birtokreform*: amely

1 tudomány és társadalom

tulajdon az élet rovására áll fenn, amelynek tövén kivándorlás, milliók nyomora, egyke, pusztulás, erkölcsi romlás fakad, az nemcsak nemzetellenes, hanem Isten- ellenes; 3) új örökösödési törvény: ez az a reform, amelyről ma legkevesebbet beszélnek, mert sokaknak nem kívánatos, és mert végrehajtása a legnehezebb, mi viszont ezt tartjuk az egész rendszer pillérjének; 4) új gazdasági rendszer; 5) egész közoktatásunk átszervezése.”¹¹

Új nemzet és kultúrafogalom

A keresztény társadalombírálat természetesen elválaszthatatlan az általános nemzet- és kultúrafogalomtól. A társadalombírálat, mint a reformmozgalmak mozgatórugója egyfelől a szociális kérdések, másfelől az ideológiai felfogás és szemléletmód radikális kritikájából eredt. A csupán látszatintézkedésekkel operáló ún. keresztény politika zsákutcája nyilvánvaló volt. Különösen nyomasztónak tűnt a megújulást szorgalmazók számára, hogy a klérus legfelső rétege nem csatlakozott hozzájuk, sőt az az ideológia, amit védelmeztek, a keresztény humanizmussal összeegyeztethetetlennek bizonyult.

Előbb már utaltam a nemzet- és kultúrafogalom átértékelődésére, amelyet katolikus oldalról Kornis Gyula két könyvéből vett idézettel mutattam be. Az egyes keresztény lapok, társaságok, szerkesztők megítélésénél döntő tényezőnek bizonyulhat annak a vezérlő ideológiának a vizsgálata, amit képviseltek. Az irodalomban jelentkező megújulás elválaszthatatlan ettől az állásfoglalástól.

A protestáns gondolkodók közül Fülep Lajos református lelkész, szerkesztő és művészettörténész volt az, aki a legvilágosabban megfogalmazta az alapvető szemléletbeli ellentéteket. A *Nemzeti öncélúság* című írása 1934-ben jelent meg a *Válaszban*, amelynek rövid időre szerkesztője is volt. Fülep már 1923-ban a *Művészet és világnézet* és a *Magyar művészet* című műveiben esztétikai szempontból kifejtette a nemzeti és egyetemes művészet korrelációját, amely korszakos jelentőséggel bíró művészetfilozófiai koncepció volt. A *Nemzeti öncélúságban* ezt a felfogást alkalmazza a fennálló ideológia bírálatához. „A nemzeti: művé lényegült jellegzetesség; ahol hiányoznak a mű megértésének, önmagában értékelésének föltételei, ahol lemondanak a mű autonóm értékeléséről, ott hiányoznak nemzeti jellegzetessége megértésének és értékelésének föltételei is. A kettő elválaszthatatlanul egy, a második benne van az elsőben, mint jellem a tettben. S az is természetes, hogy ahol a nemzeti értéket így elválasztották a művészi értéktől, a szakadéknak a nonszensz már említett fejlődésének logikája folytán nőnie kell.”¹² A nemzeti jelleg ideológiája egy eleve megkonstruált álérték, amelynek révén minden kiküszöbölhető, amit bizonyos körök károsnak, haszontalannak, értéktelennek nyilvánítanak. „A nemzeti mint mérték, a *right or wrong, my country* [helyes vagy helytelen, az én országom – M.M.] elve érvényesülhet a külpolitikában, irányt szabhat diplomáciai tárgyalásoknak, a kötelesség erkölcsi imperatívuszát öltheti magára – nem lehet irányelv egy nemzet belső életében s kultúrájában; akinek a *wrong is right*, csak azért, mert az ő nemzetében találja, eleve lemond arról, hogy a jót megkülönböztesse a rossztól, s hogy minden dolgot önmagában, a saját mértéke szerint mérjen és ítéljen. Az érték-elvről való lemondással logikailag együtt jár a megismerésről való lemondás, a szellemi-erkölcsi szférában a tettek és művek között értékelés nélkül nincs megismerés, s amint a nemzetinek nevezett kritérium az értékelés helyére lép, minden megismerés – így magának a nemzetinek megismerése is – megsemmisül; helyén ösztön, érzés,

indulat csapkod vaktában, vagy nyugszik magában, s mert vak, azért közömbös is, és viszont; érzés értékelv nélkül nem is lehet más.”¹³ Az „érték-elvről” való lemondás vezetett el a nyugatról átvett fajelmélet, pogányság, turanizmus, nemzeti öncélúság megkonstruált ideológiáihoz is.

A fülepi szemlélet- és gondolkodásmód mutatja meg azt a választóvonalat, amelynek egyik oldalán a nemzeti öncélúság iránya áll, a másikon a kereszténység valódi hagyományát képviselő humanisták.

A két társadalmi-ideológiai ok együttes szemléletalkotó jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, amikor a '20-as, '30-as éveket az irodalomkritika vagy a szociológia, esetleg az eszmetörténet módszereivel kutatjuk. A meginduló mozgalmak, folyóiratok, az irodalmi társaságokon belüli átalakulások mind erre a két okra vezethetők vissza. A kialakuló irodalmi virágkorhoz a keresztény irodalom is csatlakozott, még ha nem is viták és küzdelmek nélkül. Az európai neokatolikus irodalom kialakulásával egyidőben, a magyarországi keresztény irodalom is kilépett a sekrestyék homályából, a papnevelő intézetek, egyetemek, kolostorok falai mögül, olyan intézményeket teremtve, amelyek méltán számíthatnak az irodalomkritika mai méltatására is.

A neokatolikus irodalom hatása

A francia, német és angol neokatolikus irodalom (filozófia és teológia) hatásának bemutatása meghaladná a tanulmány lehetőségeit. Annak a recepciónak az érzékeltetésére vállalkozhatunk csak, amelynek hatására megjelenik egy új irodalomszemlélet, az új ábrázolásmód, a tragikumnak és a bűnnek esztétikai befogadása által.

A korabeli kritika- és irodalomtörténet-írás egyik kiemelkedő katolikus képviselője, Kállay Miklós két összefoglaló írást tett közzé a katolikus irodalom fővonalairól. A 20. század irodalmáról írott áttekintésében leszögezi, hogy annak fő jellegzetessége az induláskor „a bomlás, az atomizálódás, a nyugtalan keresés és a személyiség teljes szétmárcangolása, az őszinteség introspektív szellemében.”¹⁴ Viszont a káosz után ismét új szintézis, új rekonstrukció kezd kibontakozni, amelynek lényege „a világszerte jelentkező új spiritalizmusnak” az irodalomban való megnyilvánulása. A transzcendencia betörése „elsősorban a szenttamási, ún. neotomista bölcselet felől indult meg. Ennek renaissanceát az Egyházon és a nagy lendülettel indult katolikus irodalmon kívül laikus gondolkodók is élénken elősegítették. Legismertebb és legnépszerűbb harcosa Jacques Maritain, aki az új tomizmus tanulságait esztétikai téren is levonta, és nagy körvonalakban felvázolta már a költészetnek katolikus szellemű új bölcseletét.”¹⁵

A szépirodalmon belül az új rekonstrukció képviselői többek közt: Francois Mauriac, Georges Bernanos, Graham Green, Gilbert Keith Chesterton, Maurice Baring, Hilaire Belloc, Gertrud von Le Fort, Sigrid Undset, Rainer Maria Rilke és mindenekelőtt Paul Claudel. Ami összeköti a német, angol és francia vonalat, az a „személyiség egységének, a magasabb természetfölötti célok keresésének, s főleg az erkölcsi szilárdságnak” a kifejezése. Nem egyházi irodalom, mint a középkorban, hanem világi, „de dogmatikailag is hibátlan katolikus szellemben és erkölcsi felfogásban.”¹⁶ A világirodalomban jelentkező neokatolikus és spirituális irányzat hatása a '20-as, '30-as években mind a költészet, mind a próza tekintetében egyértelműen kimutatható a magyar keresztény irodalom-szemléletben.

1 tudomány és társadalom

Szellemi és társadalmi téren a létrehozó és mozgató erők nagyjából ugyanazok a magyar katolikus irodalom fejlődésében, mint a külföldi irodalmakéban, és a fejlődés fázisai is hasonlóak. „Tagadhatatlan, hogy a magyar katolikus irodalom fejlődésére, egész habitusára, fellendülésére, ha egyes esetekben másként nem is, legalább buzdítólag, rendkívül jelentékenyen közrehatottak a külföldi példák. Nagy kérdés, volna-e ma nálunk ilyen öntudatos, világnézetileg szilárd és tisztult, dogmatikailag ellenőrzött és fegyelmezett, erkölcsi alapjait tekintve tiszta és biztos katolikus irodalom, ha nem állanak előtte a nagy külföldi példák, ha nincs a külföldi irodalomban ez a szinte lenyűgöző és magával ragadó lendületű *renouveau catholique*.”¹⁷ A magyarok közül a költészetben Sík Sándor, Mécs László és Harsányi Lajos, a prózában Kincses István, Harsányi Lajos, Balla Borisz, Possonyi László, Just Béla és Thurzó Gábor, míg a színpadi irodalom tekintetében Sík Sándor neve szerepel Kállay összegzésében.

A magyar katolikus irodalom, ha külső ösztönzésre, hatásra is, de megteremtette a legkülönbözőbb műfajokban azt a szellemiséget, amely a keresztény világnézetből fakad, meghódítva olyan területeket is, amelyek korábban megközelíthetetlennek bizonyultak a tragikumnak és a bűnnek az ábrázolásában. A német, angol, francia vagy spanyol példák a lehetőséget mutatták fel, az alkotások és művek megszületéséhez már azok a művészek kellettek, akik létrehozták a magyar neokatolikus irodalmat.

Azok a folyóiratok, amelyek részesei voltak az új szemlélet kialakulásának, valamennyien foglalkoztak az európai, modern szellemi áramlatok, köztük a neokatolikus irodalom eredményeivel. A *Katolikus Szemle*, a *Jelenkor*, *Korunk Szava*, az *Új Kor* vagy akár a *Vigília* állandó szemle- és kritikai rovataikkal, elemzéseikkel járultak hozzá az „új rekonstrukció” kialakulásához. Az irodalmi-esztétikai programok ütközései, az elméleti megközelítések mind katolikus, mind protestáns részről megteremtették azt a hátteret, amely nélkülözhetetlen feltétele minden megújulásnak. A kritikai, esztétikai és irodalomtörténeti irodalom is komoly átalakuláson ment át, nyitottá és értékorientálttá válva képezte részét a reformoknak.

A Nyugat hatása – egy vita tükrében

A bevezetőben már hangsúlyoztam a megosztottság tényét, amely a '20-as, '30-as évek magyar irodalmát jellemezte. A *Nyugat*, mint folyóirat, mint szellemiség, irodalmi programja és elkötelezettsége tekintetében állandó perben és haragban állt a konzervatív, hivatalos kurzussal és bizalmatlanul szemlélte a keresztény reformtörekvéseket is.

Egy adott korszak szellemi-kulturális folyamatainak, mozgásainak teljes és kimerítő rekonstruálása lehetetlen vállalkozás, s magában rejti azt a csapdát, hogy utólag rávetített vágyképek, illúziók és árnyak emelkednek ki, valós történeti összefüggések helyett. Annak a feltárásnak, amit egy kritikátörténet elvégezhet a fő csomópontok kijelölése mentén, nem lehet célja egyszer s mindenkorra érvényes megállapítások kinyilatkoztatása vagy kizárólagos értékhierarchiák felállítása. Termékenynek bizonyulhat azonban egy-egy vita körbejárása, mindkét nézőpontból való bemutatása. Erre törekszem.

A keresztény reformtörekvések kialakulásának és kiteljesedésének egész vonalán hol kifejezetten, hol rejtve jelen van a „nyugatos szellemiséggel” való szakadatlan vívódás. Ady Endre költészetének hatása alól egyetlen jelentős magyar lírikus sem vonhatta ki magát, s az Ady-pőr mintegy katalizátorként hozzájárult az új szemlélet kialakulásához. Két

példát említek csupán: Makkai Sándor *Ady* könyvét (1927) és Sík Sándor *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című, 1929-ben megjelent kötetét. Természetesen ezek a megközelítések már a reformok következményei, amelyhez az út hosszú volt. Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső mint esszéírók írásai, állásfoglalásai mindig komoly reakciót váltottak ki a katolikus és a protestáns értelmiség köreiben. Az irodalmi társaságok tagjelöléseiben is fokozatos átértékelődés ment végbe, s bár a különbségek mindvégig megmaradtak, az átjárás és a párbeszéd megkezdődött. Az a vita, amely 1933-ban a *Nyugat*-ban lezajlott a katolikus költészetről, a párbeszédnek, a szemléletváltásnak egyik jól körülhatárolható keretét adja. Kifejezésre jut benne az, ami összekötötte és ami elválasztotta a *Nyugatot* és a katolikus írók, folyóiratok felfogását.

A vita Illyés Gyula *Katolikus költészet* című cikkével indult, amely a *Nyugat* 1933. évi 7. számában jelent meg. Illyés kifejti, hogy amikor a katolikus költészetről beszélnek, akkor nem egy műfajt, hanem egy világszemléletet jelölnek meg vele. A világszemlélet azonban egyben a költő megkötését, elszegődését jelenti egy párt vagy hatalmi csoport mellé, s így a kimondott szó egyszerre gyanússá, propaganda ízűvé válik. A katolikus világnézet mögött kétezer éves hagyomány áll, „amely azonban a látszat ellenére is édeskevés”. A múlt nagy költői közül, bár vallásos világszemlélettel bírtak, „olyan költőt, akinek költészete jellegzetesen katolikus, nem ismerünk.” Ennek oka, hogy az „Egyház, de még a katolikus hitvilág is távol állt a magyar irodalom érdekkörétől.” A század elején fellépő Harsányi Lajos és Sík Sándor költészete „inkább irodalmi hitű, mint katolikus”, és hatásuk sincs a következő nemzedékre. Mindketten Ady- és Babits-epigonok. A cikk második részében Illyés elemzi a francia neokatolikus költészetet, s arra a megállapításra jut, hogy „az egész inkább irodalom, mint vallás, és ami vallás benne, az is inkább negatívum, mint eredmény; visszahatás, amely a támadásnak köszöni létét s mihelyt megáll, bomlani kezd, megszűnik katolikusnak lenni.” Így a magyar katolikus irodalom ne is hivatkozzon francia példákra! A befejező részben végül az összegzés: „A látszólag nagy anyagból alig maradt valami a szítán s az sem az, amit napfényre szerettünk volna hozni. Egy ezredéves világszemlélet költői megnyilatkozásait kerestük; sem a múltban, sem a jelenben nem találtunk jelentős alkotást. A katolicizmus a költészet területén semmi eredményt nem tud felmutatni.”¹⁸

Babits Mihály a *Nyugat* 1933. évi 9. számában reagált Illyés cikkére. Kétféle irodalmi katolicizmust különböztet meg, az egyik „velünk-született vérmékséket dolga, kultúráé és ízlésé”, míg a másik az egyházi, teologikus irodalmi katolicizmus, ami – Illyés megállapítását megerősítve – Babits szerint is gyanús, „egyházi és propaganda-irodalmat” hoz létre. „Az a katolikus költő, akit egyházához az érdekek és viszonyok láncolata fűz, könnyen tekintheti az Egyházat maga is felekezetnek, sőt politikai pártnak, amelynek érdekei és céljai tudtán és akaratan kívül is korlátozhatják költészetének szabadságát és őszinteségét.” Végül leszögezi, hogy „minden nagy költészet lényegében vallásos költészet, s minden nagy vallásos költészet bizonyos nagyon tág értelemben katolikus is.”¹⁹

Az Illyés által kifejtett álláspontra a katolikus költészet védelmében a *Nyugaton* belül elsőként Gyergyai Albert válaszolt. Megállapította, hogy Illyés a magyar neokatolicizmus kialakulásában kizárólag a francia hatást emelte ki, holott annál sokkal jelentősebb a germán ihletés. A magyar papköltők védelmében azt írja: „Igaz, hogy mai költőink közt bizonytalannal nem ők a legnagyobbak; de talán nem azért, mivel papok? Vagyis, mint Illyés sejteti, s mint ahogy Babits ki is mondja, mivel a papköltők nem egyszer és könnyen >

1 tudomány és társadalom

zsoldosok < lesznek és > szolgák<, akiket az Egyházhhoz az érdekek és viszonyok egész láncza fűzhet?” Végül így zárja apológiáját: „A mi papköltőinknél egy percre sem érzem a függést, ellenkezőleg, valami tisztultabb és meghatóbb létet, amelyben hit és költészet szelíd harmóniában folyik egybe. [...] Addig is ők őrzik a vallásos költészet kincseit, oly kincseket, amelyeknek gazdagságát Illyés maga is megbámulja; > szolgálnak <, de szívük szerint és oly eszményt, aminél nincs magasabb; s költői vagy vallásos ihletüknek hiánya bizonyosan nem katolicizmusukból, hanem akár egyéni, akár népi vagy korabeli kötöttségekből erednek...”²⁰

A vita – *Nyugaton* belüli – lezárásaként Babits Mihály megírta az *Esztétikai katolicizmus* című cikkét. Részben Gyergyai felvetéseire, részben a katolikus oldalról jövő támadásokra válaszolva (*Korunk Szava*). „Az igazi katolicizmushoz, ahogy mondtam, csak a gyóntatónak s Istennek van köze; de ezen kívül is, kétféle katolicizmus van a világ előtt. Az egyik a külső, mondhatnám, politikai csoportosulás az Egyház és gócai körül, aktuális emberi érdekek szerint. De van egy másik látható formája is a katolicizmusnak, amit nehéz figyelmen kívül hagyni, kivált, ha irodalomról esik szó: a katolikus kultúrát. A katolikus szellem múltjával, kincseivel való átvivődés. [...] Én szívesen vállalom ezt, s úgy gondolom, még mindig krisztusibb esztéta-katolikusnak lenni, mint párt és politika katolikusának, aktuális és földi célok szerint.”²¹

A *Nyugaton* lezajlott irodalmi vita is mutatja, hogy a '30-as évekre már kialakult és megerősödött egy katolikus-keresztény irodalomszemlélet, amelynek jelenlétét nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Érdekes párhuzamok találhatók ennek a vitának és az öt évvel megelőző „írástudók árulása”-vitának az argumentációjában: a szellem elárulása politikai, hatalmi és földi célokért, az igaz szó becsülete, az erkölcs és az irodalom (művészet) viszonya. A korszak értelmisége az állandó önvizsgálat kínzó tüzeiben égve mindenkiben azt látta meg, amit önmagából akart kiirtani. A kiengesztelődés ideje még nem jött el.²²

Jegyzetek

¹ „A huszadik századi magyar irodalomnak – legalábbis a század első felében – két virágkora volt. Az egyik a századelő, a másik a harmincas évek.” Tverdota György: *A Nyugat útja – Ignotus után*. In: *A Nyugat-jelenség 1908–1998*. Anonymus Kiadó, Budapest, 1998.

² *A mai világ képe*. I. köt. *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gyula. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937.

³ Kornis Gyula: *Korunk önvizsgálata*. In: *uo.* 18. o.

⁴ *Uo.* 31. o.

⁵ Kornis Gyula: *Nemzeti megújulás. Különlenyomat*, Budapest, 1929.

⁶ *Uo.* 16–27. o.

⁷ Pomogáts Béla: *Megújulásra váró hagyomány*. C.E.T., Budapest, 2002. 35. o.

⁸ *Félbe maradt reformkor. Miért maradt félbe az ország keresztény humanista megújulása?* Róma, 1990.

⁹ Kovács K. Zoltán: *A Demokrata Néppárt alapítása*. In: *Félbe maradt reformkor, i.m.*

154–155. o.

¹⁰ Uo. 156. o.

¹¹ Fülep Lajos: *Művészet és világnézet*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. 146–152. o.

¹² Uo. 174. o.

¹³ Uo. 166. o.

¹⁴ Kállay Miklós: *Az irodalom*. In: *A mai világ képe*. I. köt. i.m. 403. o.

¹⁵ Uo. 404. o.

¹⁶ Uo. 446. o.

¹⁷ Kállay Miklós: *Katolikus irodalmunk fővonalai*. In: *A mai katolikus irodalom kincsháza*. Szerk.: Just Béla és Possonyi László. *Vigília*, Budapest, é.n. XI–XII. o.

¹⁸ Illyés Gyula: *Katolikus költészet = Nyugat*, 1933. 7. szám, 422–431. o.

¹⁹ Babits Mihály: *Katolikus költészet = Nyugat*, 1933. 9. szám, 543–547. o.

²⁰ Gyergyai Albert: *Katolikus költészet = Nyugat*, 1933. 10–11. szám, 640–646. o.

²¹ Babits Mihály: *Esztétikai katolicizmus = Nyugat*, 1933. 17–18. szám, 251–258. o.

²² A szerző köszönetet mond a Hamvas Béla Kultúrakutató Intézetnek a tanulmány megírásához nyújtott támogatásért.

Csárdás